

BELO POLLA, *Hrady a kaštiele na východnom Slovensku*, Košice 1980, ss. 192, ryc.

Autor, znany badacz słowackiego średniowiecza, nie wymaga rekomendacji, dlatego też z zainteresowaniem przyjąć należy jego kolejną pracę poświęconą budownictwu i architekturze. Omawiana publikacja to trzecia już wersja katalogu budowli obronnych i obronno-rezydencjonalnych wschodniej Słowacji¹. Składa się ona z kilku części. Tekstowa (s. 4—10) ma charakter rozbudowanego wstępu, w którym autor daje krótki rys historyczny rozwoju budownictwa obronnego a następnie obronno-rezydencjonalnego ze szczególnym uwzględnieniem ich uwarunkowań społecznych. Następną to katalog (s. 11—179) obejmujący informacje o 275 budowlach zachowanych do dziś lub istniejących w średniowieczu, zlokalizowanych w 213 miejscowościach. Informacje katalogowe dotyczą: lokalizacji, krótkiego rysu historycznego poszczególnych obiektów, ich opisu ze zwróceniem uwagi na elementy szczególnie charakterystyczne. Pracę kończy słownik podstawowych terminów (s. 180—181), jako że praca ma po części charakter popularno-naukowy, wykaz literatury (s. 182—183) oraz trzy obcojęzyczne streszczenia (s. 184—190): rosyjskie, niemieckie i węgierskie. Książka odznacza się staranną szatą graficzną, licznymi ilustracjami fotograficznymi, dwudziestoma czterema zdjęciami kolorowymi, sześćnastoma planikami-rzutami najważniejszych obiektów i dobrze (graficznie i merytorycznie) opracowaną mapą. Pewne zastrzeżenia budzą planiki obiektów, w których nie wyróżniono graficznie poszczególnych faz rozwoju budowli, co jest dość istotne w przypadku dużych założeń zamkowych rozbudowywanych przez blisko 500 lat.

Lektura omawianej rozprawy uwzględniającej w zasadzie korpus budowli zamkowych i dworskich z obszaru wschodniej Słowacji (odpowiadającej granicom województwa koszyckiego) obejmującego teren blisko 20 tys. km² budzi liczne refleksje². Dotyczą one kilku problemów. Zagadnieniem interesującym i sygnalizowanym już w literaturze jest związek słowackich dworów-kaszteli i murowanych kasztelowych dworów Polski południowej, wznoszonych w XVI i pierwszej połowie XVII w. Choć oba wywodzą się genetycznie ze średniowiecznych jeszcze włoskich zamków-kaszteli (np. zamek Gonzagów w Mantui), ich związki są niewątpliwe i liczyć się należy z przemożnym wpływem budowli słowackich na murowane dwory małopolskie. Wpływu tego nie należy jednak rozumieć jako zjawiska „importu idei”, lecz raczej podkreślić wypada znaczną wspólnotę historyczno-społeczną i ekonomiczną obu ściśle ze sobą związanych terytoriów. Związki te dotyczą nie tylko programów architektonicznych. Autor przytacza treść inskrypcji na tablicy fundacyjnej kasztelu w Betlanovcach (około Nowej Wsi Spiskiej): „QUIS CONTRA NOS, SI DEUS NOBISCUM, QUI CONTRA NOS 1568”, do którego analogię spotykamy nie tylko w znanym i wielokrotnie omawianym w literaturze dworze w Jeżowie koło Gorlic³ („GDI PAN BOG S NAMI WSYTKO MIECZ BEDZIEMY 1544”), lecz także w znacznie mniej znanym w Modliszewicach koło Końskich, wzniesionym przez rodzinę Modliszewskich w latach dziewięć-

¹ Por. B. Polla, I. Vindiš, *Vychodoslovenské hrady a kaštiele*, Martin 1956; wyd. II, Košice 1966.

² Z innych starszych prac poświęconych budownictwu obronnemu Słowacji wymienić należy przede wszystkim: H. Fialová, A. Fiala, *Hrady na Slovensku*, Martin 1966; S. PISOŃ, *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*, Martin 1973; a także *Súpis pamiatok na Slovensku*, t. I—III, Bratislava 1967—1969 uwzględniający również budownictwo zamkowe i dworskie.

³ T. Jakimowicz, *Dwór murowany w Polsce w wieku XVI. Wieża — kamienica — kasztel*, Warszawa—Poznań 1979, s. 190, ryc. 55, 60. W pracy S. PISOŃ, *Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku*, Martin 1977, na s. 49 znajduje się ryc. 28: fronton kasztelu w Betlanovcach ze sgraffitowym napisem, „SI DEUS PRO NOBIS QUIS CONTRA NOS ANNO DOMINI 1568”.

dziesiątych XVI w.: „CHRISTUS REX FORTIS VENIT IN PACE ET (DEUS HOMO FACTUS EST, SI DEUS NOBISCUM QUIS CO/NTRA NOS)”.

Znacznie ciekawsze są jednak studia nad wzajemnym współwystępowaniem różnych kategorii budynków w poszczególnych miejscowościach. Spraw tych nie porusza autor; warte są tu one krótkiego omówienia. Na interesującym go terenie znajdowało się 69 średniowiecznych zamków, zlokalizowanych w 66 miejscowościach. Były to z reguły duże, nieregularne, etapowo rozbudowane założenia zamkowe, sytuowane najczęściej na szczytach wzgórz. W tej kategorii mieszczą się tzw. zamki spiskie (Stara Lubowla, Kieżmark i inne) należące przejściowo do Polski. Mniejszych, przeważnie średniowiecznych założeń obronnych, tzw. zamczków (*hradok*), jest na terenie wschodniej Słowacji 27 (w 26 miejscowościach). W poszczególnych osiedlach występują one często razem z dworami-kasztelami. I tak w trzech miejscowościach znajdują się po 2 zamki i kasztel, w czterech zamek i 2 kasztele. Natomiast w aż 29 osiedlach starszy średniowieczny zamek „zastępowany” był młodszym kasztelami. Podobnie wygląda współwystępowanie zamczków i kaszteli. W dwóch miejscowościach istnieją — zamczek i 2 kasztele, w jednej — 2 zamczki i kasztel, a aż w ośmiu współwystępuje zamczek i kasztel. Tak więc tylko 30 zamków i 15 zamczków nie ma budowli je „zastępujących” czyli kaszteli. Fakt, że aż 55% średniowiecznych warowni znajduje swą kontynuację w nowszych budynkach o charakterze obronno-mieszkalnym a potem wyraźnie rezydencjonalnym, wart jest chyba podkreślenia. Mianem „kastel” B. Polli określa bowiem zarówno murowane dwory o cechach renesansowych, usytuowane często na kopcach otoczonych fosami lub innymi sztucznie zbudowanymi przeszkodami terenowymi, jak i w pełni już nowożytnie budowle pałacowo-dworskie z XVII—XVIII w. W 161 osiedlach wschodniej Słowacji istnieje według B. Polli 177 kaszteli. Jednak tylko 104 obiekty wzniesione zostały w miejscowościach, w których nie stwierdzono obecności starszej budowli zamkowej. Niniejsze zestawienie liczbowe potwierdza pewne prawidłowości, obserwowane także i na terenie Polski. Waży tu nie tylko podobny rytm przemian budowli obronnych, a potem obronno-rezydencjonalnych, podporządkowany ogólniejszym prawidłowościom rozwoju i dynamice przemian architektury średniowiecza i czasów nowożytnych, lecz także zbliżony obraz wsi. Lokalizowanie w tych samych miejscowościach średniowiecznych zamków, a następnie dworów-kaszteli o szerszej rozbudowanym programie mieszkalno-rezydencjonalnym, było bowiem przede wszystkim wynikiem trwałości struktur własności ziemskiej: centrów włości, które ukształtowały się w średniowieczu i przetrwały, w swym głównym zrębie, bez zmian aż do naszych czasów.

Leszek Kajzer

(Łódź)